

Makale Bilgisi: Gülbay, O. (2025) Haluk Perk Müzesi Efes Kurşun Tesseraları Örneğinde Kurşun Tessera Kavramına Genel Bir Bakış. DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:12, Sayı:2, ss.1015-1030.	Article Info: Gülbay, O. (2025) A General View of the Lead Tessera Concept in the Example of Ephesus Lead Tesserae from the Haluk Perk Museum. DEU Journal of Humanities, Volume:12, Issue:2, pp. 1015-1030.
Kategori: Araştırma Makalesi	Category: Research Article
DOI: 10.69878/deuefad.1695317	DOI: 10.69878/deuefad.1695317
Gönderildiği Tarih: 8.05.2025	Date Submitted: 8.05.2025
Kabul Edildiği Tarih: 23.07.2025	Date Accepted: 23.07.2025

HALUK PERK MÜZESİ EFES KURŞUN TESSERALARI ÖRNEĞİNDE KURŞUN TESSERA KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

Onur Gülbay*

*

ÖZ

Haluk Perk Müzesi Tessera Koleksiyonu Hasan Kireç Efes Tessera Koleksiyonu'nun devamı niteliğinde Efes'den ele geçen kurşun tesseralardan oluşmaktadır. "Kurşun Tessera" nümismatik literatüründe çok bilinen bir obje değildir. Daha çok jeton, bilet, davetiye gibi sikkenin işlev olarak üstlenmediği alanlarda kullanıldığı düşünülen ve sadece Atina, Efes, Roma gibi başkentlik yapmış kentlerde kullanılan bir objedir. Fakat bazı ekonomik buhranlı dönemlerde sikke işleviyle de değeri düşük nitelikte bozuk para olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Bu objeler sikke ebatlarında ve genellikle tek yüzleri darplı olarak basılmaktaydılar. Özellikle para işlevi dışında kullanımları sosyoekonomik hayatta, sikkenin üstlenmediği görevleri yerine getirmeleri açısından Roma toplumundaki yerleri tartışılmazdır. Özellikle üzerlerinde taşıdıkları yerel kurum ve şahıs isimleriyle hem Roma sosyal toplum yapısı hem de ekonomik yapısının anlaşılması açısından önemlidirler.

Anahtar Sözcükler: Kurşun Tessera, Efes, Sikke, Jeton, Bilet, Davetiye

A GENERAL VIEW OF THE LEAD TESSERA CONCEPT IN THE EXAMPLE OF EPHEBUS LEAD TESSERAE FROM THE HALUK PERK MUSEUM

ABSTRACT

The Haluk Perk Museum Tessera Collection consists of lead tesserae recovered from Ephesus as a continuation of the Hasan Kireç Ephesus Tessera Collection. "Lead Tessera" is not a well-known object in numismatic literature. It was an object that was

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, onur.gulbay@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6348-0908

thought to be used in areas such as tokens, tickets and invitations where coins did not serve as a function and was only used in cities that were capitals such as Athens, Ephesus and Rome. However, it is understood that they were also used as coins of low value during periods of economic crisis. These objects were minted in coin sizes and usually with one side minted. Their place in Roman society is indisputable, especially in terms of their use outside the function of money, fulfilling tasks in socio-economic life that coins do not undertake. In particular, they are important for understanding both the Roman social and economic structure with the names of local institutions and individuals they bear.

Keywords: Lead Tessera, Ephesus, Coin, Token, Ticket, Invitation

1.Giriş

1.1 Kurşun Tessera

Arkeoloji literatürde genel olarak tessera mozaik taşları için kullanılan bir terim olmasının yanı sıra, benzer boyutlardaki küçük objeler (kemik, cam) için de kullanılmaktadır. Fakat nümismatik literatüründe “*kurşun tessera*” terimi değeri düşük para, jeton, davetiye ya da bilet anlamına gelmektedir (Lang & Crosby, 1964, s.76-85). Tesseraların özellikle eyalet merkezi olan büyük Roma kentlerinde ortaya çıktıkları anlaşılmaktadır. Sikkeye çok benzeyen fakat sikkeden farklı işlevlerle de kullanılan bu objeler kazı envanterlerine kaydedilerek bilimsel çalışmalarda kullanılmaya başlanmıştır (Gülbay & Kireç, 2008, s.7-55). Tesseralar üzerlerinde taşıdıkları figürlerin nitelikleri açısından sikkeler ve yüzük taşlarına benzemektedirler (Netzer & Levine, 1986, s.188). Yapılan araştırmalar en erken örneklerin Helenistik döneme tarihlendirildiğini göstermektedir (Hoover, 2006, s.110-111). Sikkeler gibi kesin tarihlendirici olmasalar da dönemin sosyoekonomik, politik ve ticari hayatının anlaşılması açısından sikkeler kadar önemlidirler (Khun, 2014, s.137-140; Mitchiner, 1984, s.95-114; Marin & Ioniță, 2018, s.581-592). Özellikle üzerlerinde taşıdıkları çok çeşitli figürler ve lejantlar sikkelere olan en büyük benzerlikleridir. Fakat en çarpıcı farkları ise genellikle tek yüzlerinin darp edilmesi ve metalinin kurşun olmasıdır (Gülbay & Kireç, 2008, s.7-8). Buna karşın yuvarlak ya da kare ve bazen dikdörtgen formlarda basılsalar da, ortalama çap ve genişlikleri dönemine ait sikkelerle büyük benzerlik göstermektedir.

Literatürde tesseralar hakkındaki ilk kapsamlı yayın çalışması 1905 yılında Michael Rostovtzeff tarafından yapılmıştır (Rostovtzeff, 1905, s.1-131). Yazar Roma İmparatorluğu’nun sosyoekonomik hayatına katkı sağlayan kurşun tesseraları kapsamlı olarak incelenmiş, onun tarafından yapılan farklı nitelikte yayınlarla konu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Daha sonra da çeşitli araştırmacılar tarafından (Lang & Crosby, Thornton, Mitchiner, Gülbay-Kireç Kuhn, Hoover, Bulgurlu-Coşkun) konu hakkında güncel makale ya da kitap yayınlanmıştır (Lang & Crosby, 1964, s.76-85; Thornton, 1980 s.335-355;

Mitchiner, 1984, s.95-114; Gülbay & Kireç, 2008, s.7-55; Kuhn, 2014, s.137-140; Hoover, 2006, s.110-111; Bulgurlu & Coşkun, 2023, s.275-307).

Ele geçen en erken örnekler Atina agorası kazılarında bulunanlardır.¹(Lang & Crosby, 1964, s.76-85). Yapılan araştırmalar Roma tesseralarının çok işlevli olarak kullanıldığını göstermektedir (Thornton, 1980, s.335-355, Hoover, 2006, s.117-118). Daha çok bilet, para ya da jeton işleviyle kullanılan tesseraların ilk ortaya çıkışları konusunda hala birçok tartışma bulunmaktadır. Fakat yaygın kanı bunların geniş kapsamlı olarak, Roma imparatorluğu içerisindeki hububat dağılımını kontrol etmek amacıyla *tesserae frumentariae* adıyla basıldıkları düşüncesidir. Özellikle kayıtlarda dönem dönem devlet tarafından hububatın nasıl dağıtıldığı detaylı olarak anlatılmaktadır (Seneca, De Beneficiis 4. 28; Genç Pliny, Panegyricus 26; 10228, Virlouvet, 84, Mitchiner, 97-98, 1995, Suetonius, Nero, XI.).² Hububat dağıtımından sorumlu *praefectus annonae*’ların hububat ofislerinde çalıştıkları ve tesseralar karşılığında halka hububat dağıttıkları bilinmektedir (Rickman, 1980, s.248; Temin, 2013, s. 97). Bu objeler halkın elinde biriktikçe yerel ticari hayatta sikkeler gibi işlev görmeye başlamıştır (Thornton, 1980, s.338). Örneğin tesseralarla hububat dışında artık marketlerden ekmek ya da şarap almak mümkündü (Thornton, 1980, s.338). Özellikle de imparatorlukta MS. 1. yüzyılın ortalarıyla beraber gümüş ve altın rezervlerindeki azalmayla da ilişkili olarak kurşun tesseraların ortaya çıkışları anlaşılmaktadır (Thornton, 1980, s.335-355). Fakat bu ortaya çıkış sadece değerli metalin azalmasına bağlanmamalıdır. Augustus sonrası sosyal anlamda Roma toplumu olgunlaşmış ve gelişmiştir. Bu nedenle sosyal ve ticari hayatta sikkelerin üstlenemediği bir rol olan bilet ve jeton işlevine olan ihtiyaçla da ilişkili olarak tesseraların kullanılmaya başlandığı düşünülmektedir (Lang & Crosby, 1964, s.76-85). Tesseraların yoğun olarak kullanımları genel ekonomik krizlerle de ilişkili olarak Efes özelinde İS 2-3. yüzyıldır (Gülbay & Kireç, 2008, s.17). Fakat İmparatorluğun genelinde Geç

¹ Ele geçen en erken örnekler İ.Ö. 4. yy tarihlendirilmektedir.

² Halk kendisine devlet tarafından hediye olarak verilen tesseralarla hububat alımını gerçekleştirmektedir. Böylece kime ne oranda hububat dağıtıldığı geriye toplanan tesseralarla kayıt altına alınmaktaydı. Bu şekilde gelecek yıllara ait arz-talep oranları da kabaca hesaplanmış oluyordu. Roma için özellikle arz-talep hesaplaması, bu büyük kentlerdeki popülasyonun doyurulması anlamında kritik önem arz etmekteydi. Bu açıdan Roma dünyasında tesseralar sosyoekonomik hayatın en az sikkeler kadar önemli bir parçası olarak karşımıza çıkmış az bilen objeleridir. Augustus dönemine ait metinlerde tesseraların nasıl halka dağıtıldığı konusunda bazı verilere ulaşmak mümkün olmaktadır. Cass. Dio, His. Rom. 54.1: *Inde ab eo anno, quo Cn. et P. Lentuli consules fuerunt, cum deficerent vectigalia, tum centum millibus hominum tum pluribus multo frumentarias et nummarias tesseras ex aere et patrimonio meo dedi.* Özetle halka tessera dağıtımından bahsedilmektedir.

Antik Çağ içlerine kadar kullanıldıkları düşünülmektedir (Gülbay & Kireç, 2008, s.51-55).

Tesseraların imparatorlar tarafından özel günlerde halka hediye olarak dağıtıldığı bilinmektedir (Netzer, 1986, s.188; Gülbay & Kireç, 2008, s.55). Fakat her Roma kentinde tessera ile karşılaşmak mümkün değildir. Küçük Asya’da uzun yıllardır yapılan kazılar düşünüldüğünde, Efes dışında diğer kentlerde ele geçen tesseralar hakkında bir veriye ulaşmak mümkün olmamaktadır. Tesseralara daha çok ticari hayatın ve nüfusun büyük olduğu Roma, Ostia, Atina, Efes, Alexandria, Memphis, gibi kent organizasyonunu tamamlamış şehirlerde rastlanılmaktadır (Gülbay & Kireç, 2008, s.1-55; Stannard 2015, s.147-154; , Mitchiner, 1984, s.112; Stevens, 1961, s.1-7; Lang & Crosby, 1964, s.76-85).

Sikke işleviyle kullanılan tesseralar *plumbei nummi* olarak tanımlanmaktadır (Thornton, 1980, s.348). Literatürde yedek para ya da köylü parası olarak da tanımlanan tesseralar sikkeye olan büyük benzerlikleri nedeniyle bu grup içerisinde değerlendirilmektedir (Thornton, 1980, s.338). Özellikle sikke işleviyle kullanılan tesseralardan bahseden ünlü Romalı hiciv yazarları Juvenalis ve Martialis’tir (Martialis 10.70.13-14, 10.74.5; Juvenalis 1.120-121).³ Böylece edebi metinler aracılığıyla özellikle de sikke olarak kullanılan tesseralar doğrulanmıştır.

1.2 Tipler ve Semboller

Haluk Perk Müzesi Efes tesseraları üzerinde Küçük Asya’da basılmış Roma dönemi kent sikkelerinde olduğu gibi çok çeşitli figürlerle karşılaşmak mümkündür (Franke, 2007, s.1-125). Bu zengin tiplemede sikke basma geleneği birebir olarak tesseralara da yansımıştır. Tesseralar üzerindeki betimlemelerden bahsetmek gerekirse, tanımlanan ya da tanımlanamayan insan portreleri (imparator ya da şahıs), mitolojik sahneler (Androklos’un domuz avı sahnesi), çeşitli hayvan tipler (arı, kuş, yengeç, karides, boğa, balık, yunus, at, köpek, geyik) bitkisel tipler (buğday başağı, palmye, rozet) epigrafik lejantlara sahip tipler (çeşitli isim kısaltmaları), tanrısal tipler ve sembolleri ile çeşitli türdeki kap formları (Amphora, Kantharos) ile deniz taşımacılığıyla ilişkili olarak üzerinde gemi figürleri taşıyan tipler en sık karşılaştığımız örneklerdir (Stannard, 2015, s.147-154; Lang & Crosby, 1964, s.79; Gülbay & Kireç, 2008, s.21). Bu figürlerin çok benzerlerine sikkeler üzerinde de rastlamak mümkündür. Bu açıdan sikkeye benzerlikleri bunların ticari hayattaki rollerinin ön planda olmasıyla ilişkilidir. Örneğin üzerinde (para keseli) Merkür taşıyan tesseraların ticari hayatta sikkeler gibi işlev görmesi olasıdır (Thornton, 1980, s.341-42; Gülbay & Kireç, 2008, s.64,

³ Martialis’in Bütün gün çalıştıktan sonra “100 tane kurşun para kazandım” ifadesi tesseraların değeri düşük sikke olarak kullanımına en güzel örnek olarak değerlendirilmektedir.

Fig.16). (Şekil 1) Bununla beraber Efes örneklerinde sikkeye birebir benzeyen tesseraların varlığı bunların büyük bir olasılıkla sikke işleviyle kullanılmış olduklarını göstermektedir (Gülbay & Kireç, 2008, s.47-51).

Fakat üzerlerinde çok farklı tipte figür olan tesseralarla da karşılaşmak mümkündür. Örneğin üzerinde fallus ya da çeşitli cinsel içerikli sahne betimlenen tesseraların ne amaçla kullanıldıkları soru işaretidir (Gülbay & Kireç, 2008, s.21-25, Fig.269). Araştırmacılar bu tiplerin genelev bileti ya da özel dini bir gruba ait toplantı giriş jetonu ya da kartviziti olarak kullanılmış olabileceklerini düşünmektedirler (Krysko, 1979, s.56; 1980, s.341-42.).⁴ Aynı zamanda üzerlerinde hububat başakları olan tipler de büyük bir olasılıkla silolardan hububat almak için kullanılan tesseralardı (Thornton, 1980, s.338). (Şekil 2) Bununla beraber tesseralar üzerinde tam olarak tanımlanamayan semboller ve şekillerle de karşılaşmak mümkündür (Thornton, 1980, s.341). Bunların tam olarak neyi temsil ettikleri özellikle yerel baskılı olmaları nedeniyle bilinmemektedir. Mısırdaki Abydos kentindeki bir mezardan ele geçen çift yüzü darp edilmiş tesseralarda mezar hediyesi olarak kullanılan tesseralara işaret etmekteydi (Milne, 1914, s.92-95; Milne, 1908, s.287-310). Fakat birçoğunun özel bir dini ya da dini olmayan gruplara ait olma veya farklılığı vurgulamak için tesseralar üzerinde basıldıkları anlaşılmaktadır (Thornton, 1980, s.341, Gülbay & Kireç, 2008, s.43-44). Bu görsel çeşitlilik tesseraların çok işlevli kullanım yapısına da uymaktadır (Lang & Crosby, 1964, s.76-82). Bu nedenle sikkeler gibi çok zengin içeriğe sahip figüratif bezemeleri tesseralar üzerinde görmek hiç de şaşırtıcı değildir.

Şekil 1. Haluk P. Müzesi: Para Keseli

Şekil 2. Haluk P. Müzesi: Buğday Başakları

⁴ İÖ 1300 tarihlendirilen Asur İştar tapınağı yakınlarında bulunmuş benzer şekilde üzerlerinde cinsel içerikli sahnelerin olduğu kurşun tesseralardan bahsetmektedir.

1.3 Kontrmark

Tesseralar üzerindeki kontrmarklar sikkelerde olduğu gibi benzer işlevlerle basılmıştı. Hasan Kireç ve Haluk Perk Koleksiyonlarındaki Efes tesseralarında karşılaştığımız kontrmarklı mask betimlemeli grup büyük bir olasılıkla tiyatro bileti işleviyle kullanılmış tesseralardı (Mitchiner, 1984, s.100; Gülbay & Kireç, 2008, s.32). (Şekil 3) Özellikle mask betimlemeli tesseralar üzerinde karşılaştığımız Artemis kontrmarkı, bilet olarak kullanıldığını düşündüğümüz tesseraların tekrar tekrar damgalanarak onlarca kez kullanıldığını doğrulamaktadır (Gülbay & Kireç, s.32; Lang & Crosby, 1964, s.83, L 252, L 257). Bu grup dışında da daha nadir oranda diğer tessera tiplerinde de kontrmarklarla karşılaşmak mümkündür (Lang & Crosby, 1964, s.83). Bu nedenle kontrmarkların tesseralar üzerinde kullanımı tesseraların sikkelere olan benzerliklerini bir kez daha akla getirmektedir (Gülbay & Kireç, 1980, s.13). Fakat sikkelerde kontrmarkın birçok işlevi varken, tesseralarda kullanılan kontrmark baskıları büyük bir olasılıkla tekrar kullanıma ya da yönetim iznine ait olmalıydı (Lang & Crosby, 1964, s.116). (Şekil 4) Özellikle kurşunun metal olarak değerinin düşüklüğü bu tip kontrmark taşıyan tesseralarda kontrmarkların sikkelerde olduğu gibi değer artırma ya da azaltmayla alakalı olamayacağını düşündürmektedir.

**Şekil 3. Haluk P. Müzesi:
Tiyatro Maski**

Bununla beraber kurşunun çok kolay eritilmesi kontrmarka ihtiyaç duymadan yeni işlevlerle tesseraların basılıp kullanıldıktan sonra tekrar eritilerek basılmaları da yüksek bir olasılıktır (Lang & Crosby, 1964, s.78). Fakat az sayıda da olsa kontrmark basılmış tesseralara da rastlanılmaktadır. Hasan Kireç Koleksiyonu Efes grubu içerisinde değerlendirebileceğimiz Artemis kontrmarklı tesseralar en ilginç örneklerin başında gelmektedir (Gülbay & Kireç, 2008, s.112. Fig. 136). Fakat bu tipte basılan tesseralar daha sınırlı bir gruba oluşturmaktadır.

**Şekil 4. Haluk P. Müzesi:
Kontrmark ve Portre**

1.4 Epigrafi

Tesseraların sosyoekonomik ve ticari hayattaki işlevlerini bizlere açıklayan en önemli detaylar üzerlerinde taşıdıkları epigrafik verilerdir. Bu ipuçları sayesinde günümüzden yaklaşık 1800-1700 yıl önce Efes'te yaşamış önemli kişilere ait prosografik sonuçlara tesseralar üzerindeki yazılı veriler

ışığında ulaşmak mümkün olmaktadır (Khun, 2014, s.137-140). Bu verilerin detaylı araştırılması sayesinde tesseraların kullanım amaçları ve işlevleri çok daha anlaşılır bir şekilde çözümlenebilmektedir (Khun, 2014, s.137-140). Böylece, yazıtlar aracılığıyla şehir devleti erkânından Efes'te yaşamış *advocatus fisci* (maliye müfettişi), *curator*, γυμνασίαρχος, ἀσιάρχης, πρύτανις, ἀρχιερεύς, γραμματεὺς, boule, demos gibi Küçük Asya kentlerinde gördüğümüz üst düzey memur, resmi ofis ve dini kişilikler hakkında ya da kentin ileri gelen zengin ailelerinin yaptıkları aktivitelere ilişkin prosopografik verilere ulaşılmıştır (Khun, 2014, s.137-140; Bulgurlu & Coşkun, 2023, s.275-307). Bu kişiliklerle ilişkili tessera basımı ve kullanımı gibi detaylar çok daha iyi bir şekilde anlaşılmıştır (Lang & Crosby, 1964, s.79; Khun, 2014, s.137-140). Bu nedenle Efes tesseralarının kullanım amaçlarının net bir şekilde açıklanmasında epigrafik çözümlemeler büyük önem arz etmektedir (Khun, 2014, s.137-140; Bulgurlu & Coşkun, 2023, s.275-307).

Tesseralar üzerindeki epigrafik veriler bu objelerin sıradan kişiliklerden ziyade yukarıdaki sıfatlardan da anlaşılacağı gibi eyalet veya kent eşrafına mensup kişilikler tarafından çeşitli amaçlarla basıldıklarını doğrulamaktadır (Lang & Crosby, 1964, s.79; Khun, 2014, s.137-140). Fakat elimizde yer alan Efes'e ait yüzlerce tessera incelendiğinde epigrafik ayrıntılara sahip olanlar sınırlıdır (Gülbay & Kireç, 2008, s.29-45; Khun, 2014, s.137-140; Bulgurlu & Coşkun, 2023, s.275-307). Sikkelerde olduğu gibi tesseraların tamamında epigrafik verilere rastlamak maalesef mümkün olmamaktadır. Üzerlerinde epigrafik veri olmayanların daha genel işlerde örneğin oyunlarda bilet olarak ya da hububat dağıtımında kullanılmış olma olasılıkları daha yüksektir (Lang & Crosby, 1964, s.83, 117). Örneğin Atina'da basılan birçok Roma tesserası Epinika, Athenaia, Hadriania, Commodeia, Theseia gibi çeşitli oyunlarla ilişkilendirilmiştir (Lang & Crosby, 1964, s.117). Özellikle epigrafik kısaltmalara sahip olan tesseralarda isim detaylarına rastlamak onların özel kişiler ya da yöneticiler tarafından basıldıklarını doğrulamaktadır (Khun, 2014, s.137-140; Bulgurlu & Coşkun, 2023, s.275-307). Bu nedenle epigrafik lejanta sahip olan tesseralar, genellikle Roma döneminde kullanılan bu objelerin sosyoekonomik işlevlerinin açıklanması konusunda en önemli grubu oluşturmaktadır.

2. Roma Ekonomisi ve Tessera

Roma ekonomisinin temeli olan sikkeler ve bunların değer değişimleri enflasyona bağlı olarak farklılıklar göstermekteydi. Bu açıdan Roma İmparatorluğu'nun ekonomi tarihini incelediğimizde İS 1. yüzyıl ortaları ve İS 3. yüzyıl başlarında ciddi ekonomik sıkıntıların ortaya çıktığı bilinmektedir (Howgego, 1998, s.135-165). Özellikle bu dönemler içerisinde gerçekleştirilen sikke reformları aracılığıyla paranın itibarsızlaştırılan değeri geri kazandırılmak istenmekteydi (Erik, 1988, s.87), (Şekil 5).

Tesseraların Roma tarihi içerisindeki serüveni değerlendirildiğinde ortaya çıkış ve yaygın kullanım anlamında yukarıda bahsettiğimiz yüzyıllar önemli tarih aralıklarıdır. (Thornton, 1980, s.346). Bu nedenle hem İS 1. yüzyılın ortalarında çıkan ekonomik sıkıntılar hem de İS 3. yüzyıl başıyla karşılaşılan sorunlar tesseraların birer kurtarıcı olarak Roma tarihi içindeki kullanılmalarını açıklamaktadır. Ayrıca bu tarihler içerisinde Roma’da kurşunun çıkarılması ve yaygın kullanımı bilinmekteydi (Krysko, 1979, s.61-62). Özellikle bir alt yapı malzemesi olarak kurşunun Roma kamu ve özel yapılarında hem yapı elemanı hem de su sitemlerinde taşıyıcı olarak yoğun kullanımı bilinmektedir. Bu nedenle yaygın kullanılan bir metal olarak kurşun çok farklı bir işlevle de tesseraların ana ham maddesini oluşturmaktaydı.

Tesseralar üzerindeki yönetsel detaylar sikkelerde olduğu gibi kesin bir kronoloji göstermediği için tesseraların tarihlendirilmesi zordur (Lang & Crosby, 1964, s.83). Ancak prosografik olarak antik metinlerden ulaşabildiğimiz şahıs çözümlemeleri sağlanırsa, detaylı tarihlemeye bulunmak mümkün olmaktadır (Khun, 2014, s.137-140; Lang & Crosby, 1964, s.78).

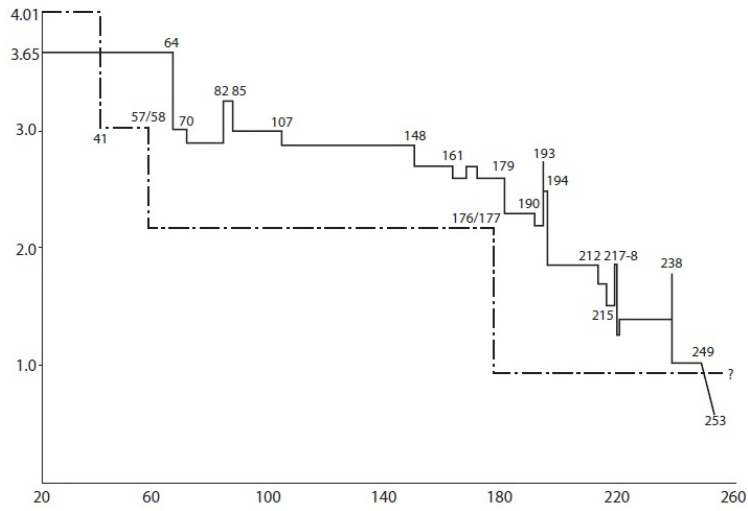
Jeton ya da bilet işlevi dışında birer sikke gibi kullanılan bu yedek paraların bozulan Roma ekonomisinin toparlanmasında önemli bir role sahip oldukları anlaşılmaktadır. Hem metalinin ucuzluğu, hem de karmaşık olamayan tek ve çift yüzlü darp tekniği tesseraların Roma kent yönetimleri tarafından tercih edilme nedenlerini açıklayan en önemli sebeplerdi. Özellikle Roma metinlerinde tessera kullanımına ilişkin ifadeler sikke olarak kullanılan bu objeleri doğrulamaktadır (Martialis 10.70.13-14; Suetonius IX). Bu grupta değerlendirilen tesseraların alım güçleri dönemin en düşük değer birimine sahip Quadrans(çeyrek), Semis(yarım) ve As(tam) birimleriyle bile karşılaştırılmaz düşüklükteydi (Martialis 10.70.13-14). Fakat ekonomik krizler büyük kentlerde yoğun olarak basılan tesseraların ihtiyaç oldukça Roma İmparatorluğu içerisindeki kullanımlarını zorunlu kılmıştır.

Genel olarak tesseraların ticari hayattaki kullanımlarına baktığımızda sikke olarak kullanımın bilet ya da jeton olarak kullanılan tesseralardan daha fazla olduğunu söylemek eldeki veriler ışığında pek de mümkün görünmemektedir. Bunun en önemli nedeni de jeton ve bilet olarak kullanılanlarla, sikke işleviyle kullanılanları kesin çizgilerle birbirlerinden ayırt etme güçlüğüdür (Gülbay & Kireç, 2008, s.47-51). Her ne kadar bazılarının aynı dönemde basılan sikkelere olan benzerliği bunların sikke olarak kullanılmış olabileceğini düşündürse de, bu tipte olanların sayısı önemli bir fark yaratacak oranda değildir.

Fakat Chersonesos Taurica’dan ele geçen ve bugün Hermitage Müzesi koleksiyonunda yer alan ve Sasani İmparatoru Narses’e (293-303) ait 2550 adet kurşun tessera, sikke işleviyle kullanıldığı düşünülen Roma İmparatorluğu dışında ender ele geçen tessera gruplarından biridir

(Grandmezon, 1977, s. 155- 161). Roma İmparatorluğu dışında basılan tesseralar ayrıca incelenmesi gereken bir konu başlığı olarak değerlendirilmelidir.

Araştırmacılar Atina'dan ele geçen bazı tesseraların da Efes örnekleri gibi sikke olarak kullanılmış olabileceklerini vurgulanmaktadır (Lang & Crosby, 1964, s.118). Fakat Atina ve Efes örnekleri Chersonesos Taurica ile karşılaştırılamayacak azlıktadır. Bu tipte sikke olarak kullanılan kurşun tesseraların varlığı, ancak detaylı analizler ve sayılarındaki fazlalıkla doğrulanabilecektir. Bu noktada en temel sorun jeton ve bilet olarak kullanılanlarla, sikke işleviyle kullanılan tesseraları birbirinden ayırt

Şekil 5. Roma İmparatorluğu'ndaki Gümüş Denarius Gram Değişimi (Christiansen Erik)

etmenin zorluğudur. Eğer buradaki ayırım başarılırsa tesseraları tasniflemek ve işlevsel kullanımlarını netleştirmek çok daha kolay olacaktır. Fakat günümüze kadar yapılan tessera sınıflandırmalarında bölgesel farklılıklar detaylı olarak ortaya konmadığı için bu ayırım netlik kazanmamıştır. Konu hakkında yapılacak detaylı bölgesel çalışmalar ekonominin kurtarıcısı olarak görülen tesseraların hem Roma'da hem de Roma dışındaki kullanımlarının daha iyi bir şekilde açıklanmasını sağlayacaktır.

Yukarıdaki (Şekil 5) gümüş denarius metal değer grafiğinden de anlaşıldığı gibi Roma İmparatorluğu İS 57/58 yıllarında Nero döneminde ciddi bir ekonomik kırılmayla karşı karşıya kalmıştır (Howgego, 1998, s.139). Bu nedenle sikkelerde kullanılan gümüşün gramı enflasyonla da bağlantılı olarak yaklaşık 1 gram düşmüştür. Bu düşüşten sonra düzelen ekonomiyle de

ilişkili olarak gümüşün gramı İS 176/177 yıllarına kadar sabit tutulmuştur. Fakat özellikle İS 3. yüzyılda Caracalla dönemiyle yeni bir krizin baş göstermesi sonucunda gümüş tekrar yaklaşık 1 gram daha değer kaybetmiştir (Howgego, 1998, s.159-165). Bu iki ekonomik kırım(kriz) dönemi sikke olarak kullanılan tesseraların tarih sahnesine çıkışında önemli zaman aralıkları olarak değerlendirilmiştir. Benzer değer kayıplarını adet anlamında Roma'nın en çok kullandığı bronz sikkeler üzerinde de görmek mümkündür (Howgego, 1998, s.159-165). Bronz ve gümüşteki kırılmalar sikke olarak kullanılan tesseraların zaman zaman ön plana çıkmasını sağlayan en önemli nedenlerdi. Özellikle İS 2. yy sonu İS 3. yy başında ortaya çıkan ekonomik kriz Haluk Perk Müzesi ve Hasan Kireç Koleksiyonlarında bulunan Efes Tesseralarının ortaya çıktığı dönem olarak değerlendirilmektedir (Gülbay & Kireç, 2008, s. 17).

Kriz dönemleri içerisinde sikke olarak kullanılan tesseraların oranlarından ve bunların dağılımlarından detaylı olarak bahsetmek çok güçtür. Çünkü tessera basımında merkez Roma dışında diğer büyük kentlerde basılan tesseralarda yerel yöneticilere ait çok az ipucuna ulaşılmaktadır (Khun, 2014, s.137-140). Örneğin Efes tesseralarında merkez darphanelerde basılıp dağıtılan Roma sikkelerinde olduğu gibi bir sistemden bahsetmek mümkün değildir. Üzerlerinde sadece yerel yöneticilere ve kentin önde gelen ailelerine ait isimlere ulaşılmaktadır (Khun, 2014, s.137-140). Herhangi bir imparator ya da ailesine ait bir veriye ulaşılamamıştır. Fakat başkent Roma'da ele geçen bazı tesseralarda imparator ve ailesine ait betimlemelerle karşılaşmak mümkündür (Mitchiner, 1984, s.100). Bu grup sadece başkent Roma içerisinde kullanılan diğer kentlere dağıtılmayan tesseralar idi. Bu nedenle merkez Roma'da basılıp binlerce kilometre kat ederek imparatorluğun diğer kentlerine yayılmış sikke tarzı imparator tipli tesseralarından bahsetmek pek de mümkün değildir. Çünkü merkezi otorite imajı itibarıyla kriz dönemleri hariç bu değersiz metali sikke işleviyle kullanmayı pek tercih etmemektedir. Roma dışındaki kentlerde yaygın olarak imparator betimlemeli tesseraların kullanımı imparatorluğun itibarının zedelenmesine neden olabilirdi.

Tesseraların ticari ve ekonomik hayattaki önemleri sikkelerden çok farklı ve işlevsel özellikleriyle açıklanabilecek bir durumdu (Netzer, 1986, s.187-188). Maliyeti düşük bu objelerin sosyoekonomik hayattaki yerleri ekonomik krizlerle de sağlamlaşmıştır. Özellikle Romanın ticarete ön plana çıkmış kentlerinde yoğun olarak kullanımları görülmektedir (Gülbay & Kireç, s.9). Fakat tesseralar hiçbir zaman sikkelerin ulaştığı zengin konu ve metal çeşitliliğine ulaşamamıştır. Özellikle metalinin dayanıksızlığı tesseraların kullanım açısından ticari hayattaki en önemli dezavantajıydı. Bu nedenle de Roma ekonomisindeki kullanımları hiçbir zaman sikkenin ulaştığı sayıya çıkamamıştır.

3. Sosyal Hayat ve Tessera

Roma dönemi kentlerindeki sosyal hayatla ilişkili bilgilerimiz sınırlı düzeydedir. Roma dönemi toplumsal yaşamına dair birçok veriyi yazılı belgeler (epigrafik, papirolojik, nümismatik ve filolojik kaynaklar) aracılığıyla edinmekteyiz. Bunun dışındaki diğer veri kaynaklarımızda arkeolojik buluntular ve bunlar üzerinden yapılan yorumlamalardır.

Bu nedenle tesseralar kentlerde sakinlerinin gündelik hayatlarını nasıl geçirdikleri ve neler yaptıkları konusunda bizlere değerli bilgiler ulaştıran önemli arkeolojik objelerin başında gelmektedir. Kentlerde düzenlenen festivaller ve oyunlar sosyal hayat anlamında en önemli etkinliklerdi. Tesseralar üzerindeki betimlemeler sayesinde bu oyunlar ve festivallerle ilgili geniş bir bilgi aktarımından bahsetmek mümkündür. Tesseraların bu etkinlikler için birer bilet işleviyle kullanılması, oyun ve festival içeriğine ait ipuçlarının herhangi bir epigrafik veri olsun ya da olmasın mizansen kabartmalar aracılığıyla bizlere aktarılmasını sağlamaktadır. Haluk Perk Efes Tessera örnekleri sayesinde Roma kentlerinde düzenlenen tiyatrolar, gladyatör dövüşleri, müzikli eğlenceler ve çeşitli yarışmalar hakkında önemli ipuçlarına ulaşmıştır (Gülbay & Kireç, s.33). (Şekil 6-7-8) Epigrafik ve filolojik metinler aracılığıyla günümüze aktarılmayan sosyal hayata ait bazı detaylar, tesseralar aracılığıyla günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. Bunların başında hangi oyunların kimler için ne zaman yapıldığı ve içerikleri konusunda önemli soruların cevapları yatmaktadır. Örneğin tesseralar üzerindeki kabartmalardan kamuya açık gladyatör dövüş sahneleri, tiyatro oyunlarına ait çeşitli tiplerdeki mask kabartmaları, çeşitli müzikli eğlencelere ait kabartma detaylarını tesseralar üzerinde görmek mümkündür.

Özellikle toplu olarak yapılan kamusal etkinlikler dışında bireysel olarak düzenlenen etkinlikler konusunda da tesseralar sayesinde bazı önemli verilere ulaşmak mümkün olmaktadır (Khun, 2014, s.137-140; Bulgurlu & Coşkun, 2023, s.275-307). Kentlerin önde gelen zengin ailelerine ait etkinliklerde, etkinlik düzenleyicisi tesseralar üzerinde portre olarak ya da isim kısaltmalarıyla ön plana çıkmaktaydı. Böylece sikke boyutunda basılan bu küçük kurşun objeler üzerinde bir imparator ya da eyalet/kent görevlisi dışında

Şekil 6. Haluk P. Müzesi:
Gladyatörler

Şekil 7. Haluk P. Müzesi:
Portre Faustina ?

kentte yaşayan bir yurttaşın profilden portresiyle ya da ismiyle karşılaşa bileceğimiz tek yer tesseraların üzeriydi (Gülbay & Kireç, s.37). Bu anlamda tesseralar zengin yurttaşlar için aynı zamanda bir saygınlık objesiydiler.

Fakat kamusal olarak basılıp kullanılanlarla, bu tipte özel şahıslaralar tarafından basılıp kullanılanlar arasında adet anlamında ciddi bir farktan bahsetmek mümkündür. Özel şahıs tesseraları hiçbir zaman kamusal alanda kullanılan ve bir erk tarafından basılan tessera sayısına ulaşamamıştır. Fakat bu tipte basılan tesseralar sayesinde Roma kentlerinin önde gelen ailelerine ait önemli soy ağacı bilgilerine ulaşılması sağlanmıştır (Khun, 2014, s.137-140).

**Şekil 8. Haluk P. Müzesi:
Müzikli Eğlence**

Aslında sosyal hayatta iki temel farklı grup (halk ve elitler) aracılığıyla kullanıldığını düşündüğümüz bu tiplerin tesseraların basımları konusunda da önemli çıkarımlar yapmamızı sağlamaktadır. Böylece halkın genel kullanımı için devlet ya da yönetim tarafından basılan tesseralar dışında özel şahısların bastırıldığı tesseralar da Roma kentlerinde kullanılmaktaydı. Böylece tessera kullanımı aslında Roma kentlerindeki ekonomik güce dayanan sınıfsal ayrımcılığı da net bir şekilde göstermekteydi. Fakat Roma kentlerinde nüfusun çok yoğun olduğu büyük şehirlerde tesseralara rastlanması, daha küçük kentlerde tesseraların görülmemesi bu kentlerdeki sosyal hayatın kısırlığı konusunda da bize önemli ipuçları vermektedir. Küçük kentlerde düzenlenen festival ve oyunların sayısının görece sınırlı olması bu kentlerde bilet işleviyle tesseralara ihtiyaç duyulmadığını göstermektedir.

Büyük kentlerde yerel oyunlarda bilet olarak kurşun tesseraların kullanımı çok pratik ve ucuz bir araç olarak tesseraları işlevsel kılmıştır. Oyunlar için kullanılan tesseraların eritilerek tekrar basılma yerine bazen daha pratik bir yöntemle kontrmarklanarak birden fazla oyun için de kullanıldıkları anlaşılmaktadır (Gülbay & Kireç, s.33). Bu tür örneklerle tessera gruplarında karşılaşmak mümkündür. Kullanım anlamında en yoğun tessera gruplarının bilet olarak oyunlar ve festivaller için kullanılanlar ile belli günlerde halka hediye amacıyla dağıtılan tesseralar oldukları düşünülmektedir.

Bu temel iki farklı tessera grubu dışında tesseraların gündelik hayatta çok farklı alanlarda yoğun olarak kullanımları aşikârdır. Özellikle bilet işleviyle kullanılanlar hariç, halkın elinde birer bozuk para gibi sayılarının artmasıyla beraber kullanımlarında da çok çeşitlilikten bahsetmek mümkündür. Örneğin hububat alımı dışında şarap, ekmek ya da meyve-sebze gibi ucuz malların alımında da tesseraların kullanıldığı düşünülmektedir. Bu açıdan tesseralar gündelik hayatta sikke gibi işlev görmüş, halkın yegâne ucuz

kurtarıcısıydılar (Gülbay & Kireç, s.13-14). Tesseranın sikkeye benzeyen bu işlevi onun beli dönemlerde para olarak kullanıldığını doğrulamaktadır.

4. SONUÇ

Roma Kurşun Tesseraları ekonominin ve sosyal hayatın birer kurtarıcıları olarak nümismatik tarihinde yerini almıştır. Hem Hasan Kireç hem de Haluk Perk Efes Tessera Koleksiyonları Kurşun Tesseralar konusunda Anadolu’da kapsamlı incelenen ve adet olarak toplamda binlerce sayıya sahip özellikleriyle dikkat çekmektedir. Bu objelerin kullanım çeşitliliği sosyoekonomik hayatta sikkenin işlevsel olarak üslenemediği roller olan; jeton, bilet, davetiye gibi alanlarda açığın kapatılması olmuştur. Günümüzdekine çok benzer işlevlerle bu objelerin kullanımı Roma toplum yapısı ve kurumlarının anlaşılması açısından büyük önem arz etmektedir. Sayılarının artmasıyla beraber bazılarının sikke olarak da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle Martialis’in “*Bütün Gün Çalıştıktan Sonra 100 Tane Kurşun Para Kazandım*” ifadesi sikke işleviyle kullanılan tesseraları işaret etmektedir (Martialis 10.74.5). Tip olarak Efes sikkelerine çok benzeyen örnekler tesseraların bazılarının sikke işleviyle de kullanılmış olabileceği fikrini doğrulamaktadır.

Özellikle Efes örneklerinde *Demos Polis*, *Gerousia* gibi kurum isimlerinin tesseralar üzerindeki varlıları da çok önemlidir (Bulgurlu & Coşkun, 2023, s.275-307). (Şekil 9-10) Aynı zamanda bir diğer önemli konuda tesseralar üzerinde isimleri tespit edilen üst düzey memur ve ailelere ait detaylardır. Örneğin Efes’te MS 3. yy’ da Caracalla döneminde yaşamış maliyeden sorumlu bir müfettiş (*advocatus fisci*) olan C. Laberius Paulus, ya da Efes’in etkin ailelerinden İS 2. yy ’da yaşamış ve *γρμνασίαρχος* olarak görev yapmış Ti. Claudius Paulinus gibi isimlerin varlığı dikkat çekicidir (Khun, 2014, s.137-140). Ayrıca agoradan sorumlu *Agoranomos Menippos* isminin yazılı olduğu bir diğer tessera da ticari hayatta kullanılan tesseralar konusunda önemli bir ipucu olarak değerlendirilmelidir (Gülbay & Kireç, 2008, s.41). Hem Efes’te yaşamış önemli memur ve şahıs isimleri ile bunların sosyoekonomik hayatta aldıkları rollerin açıklanması, hem de tesseraların kullanımının anlaşılması açısından tesseralar üzerindeki isimler prosografik açıdan büyük önem teşkil etmektedir.

Şekil 9. Haluk P. Müzesi:
ΠΟΛΙΣ lejantı

Fakat en önemli sorunlardan biri de tesseralara bütün Roma kentlerinde rastlanılmamasıdır. Nüfusun çok yoğun olduğu eyalet başkentleri gibi nadir kentlerde rastlanması, bunların tüm Roma toplumunda yaygın kullanılmadığını göstermektedir. Tesseralara özellikle nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu kentlerde karşılaşılması sosyal hayatta jeton, bilet, davetiye olan ihtiyaçla da ilişkili olarak değerlendirilmelidir. Tıpsel çeşitlilik ve bölgesel farklılıklar teserelerin kullanım anlamında açıklanmalarının önündeki en önemli engeldir (Gülbay & Kireç, 2008, s.25). Bir diğer önemli sorun da tarihlendirilmeleridir. Eğer sikkeler gibi üzerlerinde bir ismi yok ise, detaylı bir tarihlendirmeye gitmek pek de mümkün olmamaktadır. Bu anlamda arkeolojik alanlarda sikkeler gibi tarihlendirici bir obje olarak kullanılmaları zordur. Fakat sosyoekonomik açıdan sikkelerden çok daha farklı olarak üzerlerinde taşıdıkları yerel şahıs ve kurum isimleriyle Roma toplumunun en zengin sosyal objeleri olarak değerlendirilmektedirler (Khun, 2014, s.137-140). Bu bağlamda Hasan Kireç gibi Haluk Perk Efes Tessera Koleksiyonu da, Efes'te yaşamış yerel Roma toplumuna ait şahıs ve kurum hafızaları olarak sosyoekonomik açıdan nümismatik tarihinde yerini almıştır.

**Şekil 10. Haluk P. Müzesi:
ΓΕΡΟΥCΙΑ lejantı**

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarların herhangi bir çıkar ilişkisi bulunmamaktadır.

ETİK ONAY/KATILIMCI ONAMI

Makale kapsamında arkeolojik materyal malzeme üzerinden çalışma yapıldığı için etik kurul onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

MADDİ DESTEK

Çalışma için herhangi bir maddi destek alınmamıştır.

YAZAR KATKILARI

Araştırma tek yazar tarafından yürütülmüştür.

KAYNAKÇA

- Bulgurlu, V. G. & Coşkun, T. H. (2023). A Group of Lead Tokens in the Ephesos Museum Collection, *Tokens in Classical Athens and Beyond*, 2023, 275-307.
- Cassius, D. (1917). *Roman History, Volume VI: Books 51-55*. Translated by Earnest Cary, Herbert B. Foster. Loeb Classical Library 83. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Christiansen, E. (1988). *The Roman Coins of Alexandria*, Aarhus University Press.
- Franke, P. R. (2007). *Roma Döneminde Küçük Asya*, Ege Yayınları.
- Grandmezon, N. N. (1977). The Use of Leaded Copper Alloys in the Greek and Byzantine Periods in the Tauric Chersonese, *The Numismatic Chronicle (1966-), Seventh Series, Vol. 17 (137)*, 155-161.
- Gülbay, O. & Kireç, H. (2008). *Ephesian Lead Tesserae, Efes Kurşun Tesseraeları Selçuk-Efes Kent Belleği Kültür Dizisi No: 2*.
- Hoover, D. O. (2006). Reassessment of Nabataean Lead Coinage in Light of New Discoveries, *Numismatic Chronicle 166*, 105-119.
- Howgego, C. (1998). *Sikkelerin Işığında Eski Çağ Tarihi*, (O. Tekin, çev.), Homer Kitabevi, 1998.
- Juvenalis, (2006). *Yergiler-Saturae*, (çev.) Çiğdem Dürüşken-Alova, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Krisko, W.W. (1979). *Lead in Art and History*. Stuttgart: Dr. Riederer-Verlag.
- Kuhn, T. C. (2014). Prosopographical Notes on Four Lead Tesserae from Roman Ephesos, *ZPE 190*, 137-140.
- Lang, M. & Crosby, M. (1964). *Weights, Measures and Tokens, The Athenian Agora, Vol. 10*.
- Levine, I. Lee. & Netzer, E. (1986). *Excavations at Caesarea Maritima 1975, 1976, 1979, Final Report*.
- Marin, S. & Ioniță V. (2018). A Unique Lead Tessera From Dobrogea, *Pontica 51*.
- Martialis, M. V., (2005). *Epigramlar*, (çev.) Güngör Varinlioğlu, İstanbul, Türkiye Yapı Kredi Yayınları.
- Milne, J. G. (1908). The Leaden Token-Coinage of Egypt Under the Romans, *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society, Fourth Series, Vol. 8*, 287-310.
- Milne, J. G. (1914). Graeco-Roman Leaden Tesserae from Abydos, *The Journal of Egyptian Archaeology, Vol. 1, No. 2*, 93-95.
- Mitchiner, M. (1984). Imperial Portrait Tesserae from the City of Rome and Imperial Tax Tokens from the Province of Egypt, *The Numismatic Chronicle Vol. 144*, 95-114.
- Pliny the Younger, (1969). *Letters, Volume II: Books 8-10. Panegyricus*. Translated by Betty Radice. Loeb Classical Library 59. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rickman, G. E. (1980). *The Corn Supply of Ancient Rome*, Oxford.
- Rostovtzeff, M. (1905). Römische Bleitesserae: Ein Beitrag zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der römischen Kaiserzeit", *Klio Beiheft 3*, Leipzig.
- Seneca, (1935). *Moral Essays, Volume III: De Beneficiis*. Translated by John W. Basore. Loeb Classical Library 310. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Stannard, C. (2015). Shipping Tesserae from Ostia and Minturnae? *The Numismatic Chronicle*, Vol. 175, 147-154.
- Stevens, G. P. (1961). Concerning the Parthenos, *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol.30, No. 1, 1-7.
- Suetonius, (1914). *Lives of the Caesars, Volume II Vol. II: Claudius. Nero. Galba, Otho, and Vitellius. Vespasian. Titus, Domitian. Lives of Illustrious Men: Grammarians and Rhetoricians. Poets*, Harvard University Press.
- Temin, P. (2013). *The Roman Market Economy*, Princeton University Press.
- Thornton, M. K. (1980). The Roman Lead Tesserae: Observations on Two Historical Problems, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 29, H. 3 (3rd Qtr)., 335-355.
- Virlouvet, C. (1995). *Tessera Frumentaria*. Les procédures de distribution du blé public à Rome à la fin de la République et au début de l'Empire, École française de Rome.